

Gregor Rožanc, Društvo Naturo – center za izkustveno učenje in aktivnosti na prostem ter
Vzgojni zavod Kranj
E-pošta: gregor.rozanc@naturo.si

PROSTA IGRA OTROK IN VZGOJITELJEVA VLOGA PRI NJEJ

Povzetek: Nekoč je bila prosta igra otrok nekaj samoumevnega, danes pa ima otrok za to dejavnost na voljo precej manj možnosti. Z aktivnostmi, ki jih vodimo odrasli, otroka prikrajšamo za igro, ki bi jo sicer kreiral on sam. S tem preskočimo ali zamudimo veliko razvojnih in odnosnih momentov. Na kratek rok organizirane dejavnosti otroku navidezno celo koristijo. Posledice so vidne v tem, koliko stvari otrok zna in ve in jih lahko pokaže drugim. Raziskave pa kažejo, da na dolgi rok otrokom to pusti negativne posledice na kognitivnem, socialnem, motoričnem in čustvenem področju. A prosta igra je za pedagoge včasih težko sprejemljiva, saj imamo občutek, da ne delamo. Obstajajo pedagoški modeli, ki vključujejo prosto igro otrok, a ob njih je še vedno potreben angažiran odrasli/pedagog.

Ključne besede: prosta igra, posledice odsotnosti proste igre, vloga pedagoga

UVOD

V današnjem času otrokom odrasli vse bolj krčimo priložnosti za prosto igro. Peter Gray, eden od vodilnih raziskovalcev otroške igre izpostavlja, da od začetka druge polovice prejšnjega stoletja upada obseg proste igre otrok. To deloma pripisuje odraslim, ki so delovali v smeri vedno večjega nadzora nad otroci in njihovim življenjem. Največji upad proste igre se je zgodil pri igri otrok z vrstniki na prostem (Gray, 2011). To, kar izpostavlja omenjeni avtor, opazajo tudi drugi raziskovalci, pedagogi in tudi starši, ki so se nekoč igrali na prostem s svojimi prijatelji. A ne le popoldan, tudi v dopoldanskem času, ko so otroci v formalnih ustanovah (vrtci, šole), raziskovalci beležijo vse manj proste igre otrok. V raziskovalnem poročilu *Crisis in the Kindergarten: Why children need to play in school* (Miller in Almon, 2009), ki je nastalo na temeljih devetih različnih raziskav v ZDA, je objavljeno, da je proste igre v vrtcih »minimalno, če ni že povsem izrinjena«. V raziskavah je bilo ugotovljeno, da imajo otroci v povprečnem vrtčevskem dnevu le pol ure časa za prosto igro. Preostali čas je večinoma zapolnjen s poučevanjem matematike in pismenosti.

Tudi v slovenskih vrtcih naj ne bi bilo dovolj proste igre. Tako pravita Kos in Jerman (2013), s čimer dokazujeta enak zaključek nekoliko starejše raziskave Batističeve (2002), ki meni, da so vzgojiteljice v naših vrtcih pogosto preveč usmerjene v načrtovanje dejavnosti za otroke in premalo fleksibilne, da bi dopustile, da se pri otrocih pojavljajo tudi ideje in želje otrok. Po njenem naj bi vzgojiteljice bodisi vodile dejavnost otrok, bodisi prepuščale otroke same sebi, pri čemer le pazijo otroke.

Številne nove raziskave kažejo kako pomembna je prosta igra otrok in kako škodljiva je njena odsotnost na otrokov razvoj. Vloga poklicnega pedagoga pri prosti igri pa ni zgolj fizična prisotnost.

(PROSTA) IGRA

Beseda *igra* se danes uporablja skoraj v vseh programih, namenjenih otrokom. Vsak šport, glasba ali katerakoli druga dejavnost, kamor se lahko otroci vključijo, poudarja, da se bodo otroci učili skozi igro. To je smiselno iz vidika prijaznega približevanja dejavnosti otroku. A v igri oz. učenju skozi igro pri ponudnikih različnih dejavnosti za otroke, je v ozadju skriti namen odraslih, igra pa le orodje za doseganje določenih ciljev. Igra, kot jo razvije vsak otrok ali skupina otrok, ko ima na voljo le nekaj minut prostega časa, s to igro na športnih treningih nima veliko skupnega.

Bob Hughes (2012) naredi presek različnih avtorjev in določi tri kriterije, po katerih neko vedenje določi kot igro (poudarjeni del spodaj), na spletni strani Play Wales (<http://www.playwales.org.uk/eng/playinghangingout>) pa najdemo dodatno obrazložitev teh terminov (obrazložitev poudarjenega dela). Kriteriji, da vedenju otrok lahko rečemo igra, so po Hughesu ti, da je vedenje:

- **Svobodno izbrano** – otroci izbirajo kdaj, kako in kaj se bodo igrali. Taka igra ni del organiziranega programa in nima nobenih mejnikov, ki jih mora otrok doseči.
- **Usmerja ga tisti, ki se igra** – otroci sami določajo pravila igre in vloge, ki jih igrajo.
- **Notranje motivirano, torej da ga oseba ne izvaja zaradi zunanjih nagrad ali ciljev** – igra se izvaja zaradi igre same in ne zaradi kakršnekoli nagrade certifikata/potrdila ali statusa.

Več ko dodajamo igre oz. dejavnosti, ki jo vodijo in nadzirajo odrasli, manj je možnosti za igro po kriterijih, ki jih izpostavi Hughes. Za lažje razlikovanje med obema igrama, se je za to svobodno izbrano igro oblikoval izraz »prosta igra«.

NEKAJ NEGATIVNIH POSLEDIC ODSOTNOSTI PROSTE IGRE

Peter Gray izpostavlja naraščanje psihopatologije med otroci, kar povezuje z zmanjševanjem proste igre. Med naraščajoče psihopatološke dejavnike uvršča povečano anksioznost in depresijo pri mladih, zmanjšan občutek nadzora nad lastnim življenjem in več narcisoidnosti. Poudarja namreč, da v procesu proste igre med otroci intenzivno poteka razvoj empatije (nasprotje od narcisoidnosti), saj se morajo otroci naučiti vživljati v čustva in doživljanje svojih vrstnikov, če želijo ohraniti prijatelje ob sebi v igri (Gray, 2013). V kolikor pa so otroci v stiku pretežno z odraslimi (starši, trenerji itd.), ki jih na vsakem koraku hvalijo in povečujejo, ne razvijejo sočutja, pač pa za zaverovanost vase. Dr. Stuart Brown (2009), psihiater, priznani raziskovalec igre in ustanovitelj ameriškega Nacionalnega inštituta za igro, je preučeval tudi ljudi, ki so izvedli masovne umore. Le-ti so z umori pokazali nično stopnjo empatije do drugih ljudi. Brown je skozi analizo življenja omenjenih oseb prišel do ugotovitve, da je bilo vsem skupno to, da so otroštvo preživeli z izrazitim pomanjkanjem proste igre s svojimi vrstniki. V svojem delu opiše svoj prvi primer masovnega morilca, Charlesa Whitmana, ki je 1. avgusta, leta 1966 ubil 18 ljudi. Whitman je do popolnosti obvladal igranje klavirja, kot najmlajši v zgodovini ameriške skavtske organizacije dobil njeno najvišje priznanje (Eagle Scout) in imel nadpovprečen inteligenčni kvocient. Hkrati pa se s svojimi vrstniki v otroštvu ni prosto igral.

Zanimivi so tudi podatki slovenske Fakultete za šport, ki v slovenskih šolah izvaja projekt Športno-vzgojni karton. Rezultati tega spremljanja telesnih sposobnosti slovenskih otrok kažejo na negativni trend. Otroci testirani v letih 1989 in 1992 so pokazali boljše rezultate v teku na 600 m, skoku v daljni, vesi v zgibi v primerjavi z otroci testiranimi med leti 2009 in 2012. Prav tako so med prvimi beležili manjši odstotek debelih, kot med drugimi (<http://www.mladina.si/155232/ni-casa-za-igro/>). Zanimivo pa je dejstvo, da je do upada zmogljivosti otrok pri teh osnovnih telesnih sposobnosti prišlo v času velikega razcveta organiziranih športnih in drugih aktivnosti za otroke. Ta razcvet pa se je seveda zgodil na račun prostega časa otrok in s tem proste igre.

Rezultate Fakultete za šport lahko povežemo tudi z dve-letno študijo, v kateri so raziskovali vpliv prostora na gibanje otrok. Primerjali so dve skupini otrok. Eksperimentalna skupina je imela na voljo različne premakljive predmete, ki nimajo definirane igralne vloge (tetrapaki od mleka, kartonaste škatle, različna vedra, avtomobilske gume, cevi itd.), primerjalna skupina otrok pa se je imela možnost igrati na klasičnih, fiksno postavljenih igralih. Ena od ugotovitev raziskave je bila, da so otroci iz prve skupine naredili v eni minuti povprečno 13 korakov več kot otroci iz druge skupine (<http://bmcpublichealth.biomedcentral.com/articles/10.1186/1471-2458-14-164>).

Dejstvo je tudi, da se otroška igrišča v (blokovskih) naseljih manjšajo ali pa jih načrtovalci sploh več ne vgradijo v stanovanjski kompleks. Hkrati pa so naselja vse bolj urejena, »pospravljena«, površine zagrajene in otroci na prostem ne najdejo več predmetov, s katerimi bi lahko prosto manipulirali. Posledično se tudi manj gibljejo.

Pomanjkanje časa in igralnega prostora za prosto igro pomeni, da otroci enostavno nimajo možnosti, da bi se igrali na njim naraven način. Gray (2013) poudari, da so otroci po naravni selekciji oblikovani za igro in da kjerkoli na svetu imajo možnost in čas za prosto igranje, bodo to dejansko tudi počeli. Sklepamo lahko, da je igra naravno razviti in gensko vgrajen mehanizem, preko katerega ljudje razvijamo osnovne funkcije za preživetje. Nekateri avtorji in raziskovalci (Sunderland, 2010 ter Pellis in Pellis, 2009) so npr. prišli do spoznanj, da je ruvanje in ravsanje oblika igre, ki spodbuja razvoj čelnega režnja možganov. Ta del možganov je odgovoren za nadzor primitivnih čustvenih in motoričnih impulzov, načrtovanje, odločanje, reševanje problemov itd. Sunderlandova pravi, da »so z raziskavo dokazali, da so se pri otrocih, prikrajšanih za igranje, pojavili simptomi hiperaktivnosti in pomanjkanja pozornosti (ADHD) in da niso mogli sedeti pri miru in usmerjati svoje pozornosti samo na eno stvar«. Posebej izpostavi telesno interaktivno igro (npr. že omenjeno ravsanje) – raziskava narejena na sesalskih mladičih je pokazala, da tisti, ki nimajo dovolj te vrste igre, postanejo bolj grobi, pogosto ob neprimernih priložnostih (Sunderland, 2010). Na primeru otrok lahko to pogosto vidimo v obliki medvrstniškega nasilja.

PRAKTIČNI ODGOVORI STROKE

Že Rudolf Steiner, ustanovitelj Waldorfske pedagogike, se je zavedal pomena proste igre. Razvil je izobraževalni koncept in v njegove temelje vgradil tudi obilico proste igre za otroke. A to je le eden od modelov, kjer se uporablja prosta igra oz. koncept svobodnega raziskovanja

sveta okrog sebe. Poznamo tudi druge formalizirane in neformalizirane oz. delno formalizirane koncepte. Mednje uvrščam gozdne vrtce in šole, doživljajska igrišča, proste šole (free schools kot npr. Summerhill šolo) in druge. Pedagogi v teh alternativnih oblikah dela z otroki vsak na svoj način otrokom dopuščajo prosto igro in raziskovanje sveta okrog sebe, nato pa se (različno) odzivajo na otrokove pobude in igralne iztočnice (play cues). Otrokova igra tako ni (ciljno) usmerjena s strani odraslega, ampak jo vodi otrok, skladno s svojim notranjim, naravnim »kompasom«, potrebami in trenutnimi razvojnimi kapacitetami.

VLOGA PEDAGOGA PRI PROSTI IGRI

Za ta naslov tega poglavja sem izbral odlomek iz svojega poljudnega članka (<http://zastarse.si/partnerstvo/vzgojiteljice-in-uciteljice-nic-ne-delajo/>), kjer opisujem situacijo iz Tabora za družine, ki sem ga pomagal soustvarjati pod okriljem Društva Naturo in Kranjskih vrtcev:

»Dve leti nazaj na taboru je tisto popoldne, ko so starši poslušali predavanje, padal dež. S skupino 10-12 otrok, starih med 2 in 9 let, nismo imeli drugega prostora na razpolago kot majhno, podolgovato, a pokrito teraso pred bungalovi, v katerih smo bivali. »Animatorja« otrok sva bila jaz in še eno dekle. Na terasi smo imeli nekaj igralnih rekvizitov (vrv, balinčke, kiji za žongliranje, slack-line, cirkuško padalo, rjuho in še nekaj drugih). Programa načrtno nismo imeli pripravljene in midva s »so-animatorko« sva se le mirno usedla na tla poleg otrok in opazovala. Že po petih minutah so se otroci začeli pritoževati, stokati, da jih zebe, pogrešali so mamice, bilo jim je dolgčas. Edino lačni in mokri niso bili, a vseeno mi je bilo takoj jasno, da bo to še »zabavno«. Agonija otrok se je stopnjevala, vršili so take ali drugačne pritiske na naju, »animatorja«. Midva pa jim nisva pustila, da bi sami odšli k staršem, niti jih poskušala povabiti v neko igro, jih zamotiti, animirati. Zakaj ne?

Ker sva verjela v njih in v to, da bodo za svojo težavo sami našli rešitev. Verjela sva tudi, da jim bova s tem dala bistveno več, kot če razmišljava tisto, kar bi morali sami in tako midva najdeva način za zabavanje cele skupine – najino delo je bilo torej »delati nič«. To njihovo trpljenje je trajalo neskončno dolgo – uro in pol. Uro in pol niso vedeli, kaj naj s sabo, kako naj se potolažijo, ogrejejo in se zamotijo (vsi, razen dveh fantkov – 2 in 4 leta stara bratca, ki sta se skupaj igrala v kotu terase). Zakaj ne? Ker niso znali! Ker so navajeni, da to naredi nekdo drug namesto njih – idealni bodoči potrošniki, ki bodo v prihodnosti kupovali izdelke tistih, ki bodo znali reševati njihove probleme.

Po uri in pol pa je prišlo do preobrata. Pred mano se je z rokami v bokih postavila ena petletna deklica, odločena, da mi bo pokazala, kako to, kar se dogaja, ni prav. Rekla je:

»Vi se morate ukvarjati z nami ... to je tabor in vi morate zdaj poskrbeti za nas.«

Prijazno ji odvrnem, da ravno to tudi počnem, da skrbim za njih (seveda je bil moj način skrbi za njih drugačen od tistega, katerega je vajena ona).

»Ja ne ... vi se morate igrati z nami, nekaj nam morate dati za delati ... pa še zebe nas ...«

Odgovorim ji v njej razumljivem jeziku, da se midva (s so-animatorko) ne bova igrala z njimi, ker verjameva, da se znajo sami. Ta odgovor jo je malo zmedel, a se je hitro znašla:

»Ampak tukaj se nimam kaj igrati ... pada dež ... kaj naj delamo?«

Ker je bila stiska res že zelo močna pri celi skupini, sem tu preklopil v delno podporo in deklici pomagal, da je sama raziskovala v svoji glavi: »Kaj pa bi delala, če ne bi padal dež?« »Ja, ne vem ... igrala bi se ... šla bi se guncat na gugalnice ... vsaj to, če že vi nimate nič pripravljenega.«

»Se lahko guncaš tukaj .. na terasi?« Na to vprašanje pa se ji je odprlo – takoj je aktivirala večino prisotnih otrok in jim zastavila cilj – sami si morajo narediti gugalnico. In aktiviral se je kreativni del možganov malih, premraženih, zdolgočasenih in od mamic »pozabljenih« otrok. V trenutku so pozabili na vse težave, pred očmi so imeli le eno stvar – gugalnico. V naslednji uri, kolikor so še imeli časa, so naredili 5 verzij gugalnic. Vsaka je bila za spoznanje močnejša, a nobena ni nosila teže otroka. A njim to ni bilo pomembno. Oni so ustvarjali, komunicirali, sodelovali, iskali kreativne rešitve. Za pomoč niso več prosili. Bili so samozadostni in srečni. Tudi njihova motivacija po neuspešnih poskusih ni nič padala – ker so si cilj postavili sami. Verjamem, da so po tistih slabih treh urah, kolikor je vse skupaj trajalo, odšli v naročja staršev notranje močnejši. Kako bi šele bilo, če bi imeli take izkušnje vsak dan?

Če bi v tem procesu mene in mojo sodelavko nekdo gledal od daleč, bi si verjetno mislil, da nič ne delava. Verjetno bi se celo našel kdo, ki bi rekel, da mučiva otroke. A midva sva zelo delala! Intenzivno sva spremljala skupinsko dinamiko, zelo pozorna sva bila na vsakega od otrok, velikokrat v veliki lastni stiski ob zavedanju, kako enostavno bi bilo prevzeti odgovornost nase in jim olajšati nelagodje ... ne, raje sva uro in pol prežala na trenutek, ko jim bova lahko v oporo – takšno, v kateri bodo sami prevzeli odgovornost. To je bilo najino delo, ki ga danes ogromno ljudi ocenjuje kot »nič delati«. In to je veliko težje delo, kot če bi izvedla neke skupinske igre ali kako drugače zabavala otroke.«

ZAKLJUČEK

Evidentno je, da je (prosta) igra eden bistvenih sestavnih delov otroštva. Z njeno pomočjo se ustvarjajo zdrave možganske povezave. Povezave, ki posamezniku pomagajo lažje in bolj učinkovito vključevanje v družbo ter omogočajo lažje preživetje v turbulenci vsakdanjega življenja in celotnega življenjskega cikla. Pomemben je tudi občutek sreče, ki se oblikuje v procesu proste igre. Če v otroštvu razvijemo sposobnost ustvarjanja tega občutka (kar najlažje storimo v prosti igri, ki je naravna oblika vedenja za otroka), ga bomo znali tudi v odraslosti. Ta sposobnost pa je eno najuspešnejših varoval pred razvojem depresivnega vedenja, ki postaja vse bolj pereča težava sodobne družbe oz. njenih posameznikov.

Družba kot celota in njeni vodilni politični aparati se velikega pomena proste igre za zdaj še ne zavedajo (dovolj). Če pogledamo evropske in slovenske razpisodajalce, ki namenjajo ogromne vsote denarja za otroške in mladinske programe, vidimo, da mora vsak program biti sestavljen iz dejavnosti, ki so ciljno naravnane in usmerjane iz strani odraslih oseb. Če v pripravi na razpis je potrebno definirati, kaj bo otrok od dejavnosti pridobil in kaj se bo naučil. Ta storilnostna miselnost, ki jo določa potrošništvo oz. kapital, izriva možnost, da otrok obstaja zaradi samega sebe in da počne nekaj, se igra samo zato, ker mu to v tistem trenutku tako paše. In to kljub temu, da s tem načinom pridobiva vse tiste veščine, ki so potrebne za življenje. Starši in pedagogi nasedamo prikriti propagandi, da otrok ni vreden

dovolj, če ne izkorišča tistih zgodnjih let, ko se možgani najhitreje razvijajo, za pridobivanje številnih znanj in veščin. Takoj, ko opazimo, da se je otrok »ustavil« v svoji dejavnosti, bodisi, ker ne ve kaj bi počel, bodisi ker je pač želel malo »zadihati«, mu skušamo zapolniti ta čas. Če sploh še ima kaj prostega časa. Žal to počnemo brez uvida v to, da s pretiranimi tovrstnimi intervencijami prekinjamo naravni tok razvoja možganov lastnih otrok in mu s tem na dolgi rok lahko škodimo.

Zato menim, da je naloga sodobnega starša in pedagoga, da zaščiti otroka, njegov čas in njegov igralni prostor pred vplivi odraslih ljudi in njihovimi cilji. Otroku je potrebno zagotoviti mir in ustrezne pogoje, da bo lahko razvijal tisto, kar sam najde v sebi. Tako se bo hitreje počutil vrednega svojega obstoja kot človek in ne le kot potencialno orodje za doseg pričakovanih ožje in širše okolice. Zagotavljanje omenjenega časa in prostora za otroke je naše novo delo in tudi to je delo ter naš prispevek. V prvi vrsti se moramo odrasli, ki neposredno delamo in živimo z otroki, odmakniti pet korakov stran od otrok, hkrati pa jim biti na razpolago takrat, ko bodo oni prehodili tistih pet korakov do nas.

Literatura:

1. Batistič Zorec, M. (2002). Učenje v vrtcu. Ljubljana, Sodobna pedagogika, Letn 53, št. 3
2. Brown, S. (2009). Play: How it Shapes the Brain, Opens the Imagination and Invigorates the Soul. Penguin Group, New York.
3. Gray, P. (2013). Free to learn: Why unleashing the instinct to play will make our children happier, more self reliant, and better students for life. Basic Books: New York
4. Hughes, B. (2012). Evolutionary Playwork: Reflective analytic practice. Routledge, New York
5. Kos, M. in Jerman, J. (2013). Provisions for outdoor play and learning in Slovene preschools. Journal of adventure learning and outdoor education, letn. 13, št. 3, str 189 – 205.
6. Miller, E. in Almon, J. (2009). Crisis in the Kindergarten: Why Children Need to Play in School. Alliance for childhood: College Park
7. Pellis, S. in Pellis, V. (2009). The Playful Brain: Venturing to the Limits of Neuroscience. Oneworld Publications, London.
8. Sunderland, M. (2010). Znanost o vzgoji: Praktični nasveti o spanju, joku, igri in ustvarjanju čustvenega ravnovesja za vse življenje. Didakta, Radovljica.

Spletni viri:

1. Evaluating the effects of the Lunchtime Enjoyment Activity and Play (LEAP) school playground intervention on children's quality of life, enjoyment and participation in physical activity [online] [citirano 25.10.2016]. Dostopno na naslovu: <http://bmcpublihealth.biomedcentral.com/articles/10.1186/1471-2458-14-164>
2. Ni časa za igro [online] [citirano 25.10.2016]. Dostopno na naslovu: <http://www.mladina.si/155232/ni-casa-za-igro/>
3. Playing and Hanging out [online] [citirano 25.10.2016]. Dostopno na naslovu: <http://www.playwales.org.uk/eng/playinghangingout>
4. Vzgojiteljice in učiteljice nič ne delajo [online] [citirano 25.10.2016]. Dostopno na naslovu: <http://zastarse.si/partnerstvo/vzgojiteljice-in-uciteljice-nic-ne-delajo/>